

Svenskt Gudstjänstliv

ÅRGÅNG 93 / 2018

Predikan – i tid och otid

REDAKTÖR Stephan Borgehammar

Sivert Angel · Erik Claeson · Katarina Hallqvist · Frida Mannerfelt ·
Clara Nystrand · Carina Sundberg

Artos

Laurentius Petri Sällskapet för svenskt gudstjänstliv

ABONNEMANG PÅ ÅRSBOKEN SVENSKT GUDSTJÄNSTLIV

Det finns två typer av abonnemang:

- 1 Medlemmar i Laurentius Petri Sällskapet för svenskt gudstjänstliv (LPS) erhåller årsboken som medlemsförmån samt meddelanden om sällskapets övriga verksamhet. Nya medlemmar är välkomna. Medlemsavgiften är 200 kr. För medlemmar utanför Sverige tillkommer extra distributionskostnader. Inbetalning görs till sällskapets plusgirokonto 17 13 72-6. Kassaförvaltare är kyrkokantor Ing-Mari Johansson, Box 3193, 531 03 Vinninga. Tel.: 0510-50637.
E-postadress: ing-mari.johansson@svenskakyrkan.se
- 2 Abonnemang på enbart årsboken kostar 180 kr för 2018. För abonnenter utanför Sverige tillkommer extra distributionskostnader. Avgiften sätts in på årsbokens plusgirokonto 42 68 84-3, Svenskt Gudstjänstliv.

Laurentius Petri Sällskapet för svenskt gudstjänstliv (LPS)

Organisationsnummer 89 47 00-7822

Ordförande: TD Anna J. Evertsson, Floravägen 31, 291 43 Kristianstad.

Tel.: 044-76967

Laurentius Petri Sällskapet bildades 1941. Dess årsbok har till uppgift att presentera, diskutera och föra ut forskning och utvecklingsarbete inom följande områden:

Liturgi

Kyrkokonst

Kyrkomusik

Predikan

Årsboken ges ut med ekonomiskt stöd från Samfundet Pro Fide et Christianismo (Kyrkoherde Nils Henrikssons Stiftelse) och Segelbergiska stiftelsen för liturgivetenskaplig forskning.

© Artos och Norma bokförlag 2018

© Laurentius Petri Sällskapet och författarna 2018

Tryck: Totem, Polen 2018

Grafisk form: Magnus Åkerlund

Bild på omslaget: Bergspredikan. Fresk av Fra Angelico (ca 1395-1455)

i San Marco, Florens

ISSN 0280-9133

ISBN 978-91-7777-062-6

Årsboken publiceras även elektroniskt med sex månaders fördröjning:

<http://nile.lub.lu.se/ojs/index.php/sgl>

(ISSN 2001-5828)

www.artos.se

	Förord
7	STEPHAN BORGEHAMMAR
	Den fullkomnade människan
	<i>Vägledning på via perfectionis i tre vadstenensiska predikningar</i>
15	KATARINA HALLQVIST
	”Allt efter vars och ens fattningsgåvor!”
	<i>Predikningar till präster, ordenssystrar och lekfolk från</i>
	<i>Vadstena klostets bibliotek</i>
47	ERIK CLAESON
	Kroppen i skandinavisk forkynnelse om oppstandelsen
	på 1500-tallet
85	SIVERT ANGEL
	Kontrast och kontinuitet
	<i>Predikoideal i Svenska kyrkans prästutbildning 1903–2017</i>
123	FRIDA MANNERFELT
	Nöd och nåd i aktuell svensk predikan
163	CLARA NYSTRAND
	Dårskapens hermeneutik
	<i>Om störande mångtydighet som rum för evangelium</i>
187	CARINA SUNDBERG
207	Recensioner
283	Böcker att notera

Kroppen i skandinavisk forkynnelse om oppstandelsen på 1500-tallet

SIVERT ANGEL

Innledning

I hvilken grad endret forkynnelsen seg etter reformasjonen, og på hvilken måte? Var det en ny lære om rettferdiggjørelse ved troen alene uten gjerninger som ble forkynt, og at den sanne bot er å motta løftet om syndenes tilgivelse? Denne artikkelen vil undersøke dette ved å analysere prekener som var toneangivende for forkynnelse for skandinaver før og etter reformasjonen, nemlig prekener i postiller og prekensamlinger. Det tok lang tid før teologisk utdanning ble vanlig for de fleste prester.¹ Derfor støttet man seg gjerne på postiller og modellprekener i utarbeidelsen av egne prekener. Klostre lånte ut prekensamlinger i omkringliggende sokn, noen prester eide prekensamlinger som gikk på rundgang blant kolleger,² og man vet at produksjonen av postiller var et viktig virkemiddel for kongene som ville innføre lutherske eller ”bibelske” prekener.³

Artikkelen vil analysere disse prekenene med vekt på deres motivbruk. Antakeligvis var motivene eller bildene viktigere for hva en preken formidlet enn disposisjon og argumentasjonsmønster. Den moderne homiletikeren David Buttrick anvendte begrepet ”image-grid” for å beskrive hvordan bilder i en preken samvirker og legger seg oppå hverandre uavhengig av prekenens argumentasjonsstruktur,⁴ men antakelsen er ikke ny, og våre prekenforfatteres offensive og tydelig billedbruk tyder på at de har delt denne antakelsen. Allerede

1 Lausten 2011, s. 217; Riising 1969, s. 41–42.

2 Borgehammar 2016, s. 113; Borgehammar 2011, s. 25; Riising 1969, s. 39.

3 Rasmussen 2016, s. 385–395.

4 Buttrick 1988, s. 153–170.

hos Aristoteles ble eksempelet fremhevet som bevismiddel,⁵ og eksempelets betydning har vært velkjent i prekenteori så vel som i prekenpraksis opp igjennom tradisjonen. Eksempelsamlinger var blant predikanter fremste hjelpemidler i utarbeidelsen av prekener,⁶ eksempelet var en viktig bestanddel av prekener som skulle underholde og vekke interesse i den skolastiske *ars praedicandi*,⁷ og bruken av eksempler forble en sentral del av forkynningsstrategien også for Lutherske predikanter.⁸ Analysen vil følge et prekenmotiv på reise gjennom historien, nemlig kroppen i oppstandelsen, og se hvordan dette motivet skrives frem i de enkelte prekener, hvilke andre motiver det kobler seg på og hvordan det inngår i de ulike prekenforløps struktur og argumentasjon.

Siden man etter reformasjonen beholdt det gamle perikopesystemet, prekte lutherske predikanter over de samme tekster som tidligere. Det er derfor enkelt å følge motivene predikanter hentet ut av påskens evangeliefortelling før reformasjonen og se hva som skjer med dem i lutherske prekener. Prekener skrevet til påskedag egner seg for en slik undersøkelse, både fordi det her finnes forskning å bygge videre på fra forskningsprosjektet ”Luthersk påskpredikan i Norden”,⁹ men også fordi man her finner motiver som sto sentralt i den teologiske og religiøse endringen som Luthers reformasjon innebar. Tradisjonen foreskrev obligatorisk nattverdgang til påske, og denne skikken synes å ha levd videre også i tiden etter reformasjonen.¹⁰ Det forutgående skriftemålet synes å ha blitt beholdt i tiden etter reformasjonen, samtidig som skriftemålets innhold og teologi nå ble endret.¹¹ Påskeprekenen var derfor en anledning for å

5 Aristoteles, *Retorikk*, s. 29–32 og 165–168.

6 Riising, s. 45; Klein 2009, s. 64–67; Daxemüller 2009, s. 57–59.

7 Borgehammar 2011.

8 Angel 2014.

9 Selander & Pahlmblad 2001.

10 Borgehammar 2011, s. 26. Olavus Petri og Martin Luther adresserer denne skikken direkte i sine postiller: Martin Luther, ”Sommerpostille ... 1526”, WA 10. 1. 2, s. 218; Olavus Petri, ”Een nyttog postilla (1528)”, s. 11–25.

11 Bach-Nielsen 2017, s. 161–189.

behandle temaene synd og nåde, tro og moral, og den hadde gjerne preg av botspreken. Slik forholdt den seg til tema som var helt sentrale både i 1400- og 1500-tallets fromhet og teologi og i diskusjonen som førte til reformasjonen, nemlig striden om avlaten.

I påskens gudstjenester var disse temaene koblet på motivene liv og død og livet etter døden. Disse motivenes betydning i middelalderens fromhet kan knapt overvurderes. Nedarvet fra Augustin var en topografi som inndelte den hinsidige tilværelse i fire, nemlig himmel, paradis, renselsessted og helvete. Etter døden ventet en individuell dom som avgjorde ens videre skjebne frem mot dommen på den ytterste dag. Bare i svært sjeldne tilfeller var utfallet så klart at man kunne si at de avdøde havnet i himmelen eller helvete. For alle andre ventet en mellomtilstand med pine som gjorde sjelen klar for å forenes med kroppen på den ytterste dag. Gregor den Store (d. 604) hevdet at forbønn for avdøde kunne påvirke deres hinsidige skjebne og styrket slik den hinsidige tilværelses betydning for moral og fromhet. Nattverden, som sto så sentralt i påskegudstjenesten, var den fremste form for forbønn man kunne ta del i for de døde, og formidlet slik mellom dette liv og den hinsidige tilværelse.¹²

Selv om forestillingene ble angrepet av mystikere frem mot renessansen, hadde de sterke talsmenn i ledende dominikanske predikanter i århundret som ledet opp til reformasjonen.¹³ Det er mot denne bakgrunn jeg vil undersøke motiver i prekenene som skildrer tilhørernes fremtidige tilværelse både kroppslig og sjelelig. I hvilken grad står det fremtidige liv i kontinuitet med det livet som leves nå, og hva slags impuls til bot finnes i beskrivelsen av det? Endres disse beskrivelsene i lutherske prekener, og i så fall hvordan?

Analysen vil skje i følgende steg: Prekenens beskrivelse av kroppen i oppstandelsen identifiseres innenfor prekenens struktur og skrives frem med sin bestemte profil og i sin sammenheng med andre motiv i prekenen. Siden kobles dette motivet på prekenens konklusjon og innretning, altså hvordan den gir inntrykk av å fungere som

¹² Angenendt 2015, s. 289–301.

¹³ Angenendt 2015; Hamm 2016, s. 63–78.

talehandling. I forlengelsen av dette vil analysen diskutere prekenens sjanger og motivets rolle innenfor denne.

Christer Pahlmblad, en av prosjektlederne for forskningsprosjektet ”Påskpredikan i Norden” har konkludert med at det ikke kan påvises noen endring i prekenstil ved innføringen av reformasjonen i Norden.¹⁴ Hans påpekning av at det er vanskelig å påpeke klare endringer når det gjelder komposisjon, bibelbruk og argumentasjonsform, er overbevisende. Jeg tror imidlertid en undersøkelse av motivbruk kan utfylle denne konklusjonen.

Forkynnelse før reformasjonen

Fjerde laterankonsil (1215) ville sikre at kristen lære og moral nådde ut til alle deler av befolkningen, og resultatet ble en prekenoffensiv som på kort tid spredte seg over hele Europa. Påbudet om at hvert bispedømme måtte lønne en predikant var ett tiltak, men det mest effektive tiltaket var opprettelsen av prekenordenen, dominikanerne, som også fikk stor betydning i Norden.¹⁵ Stephan Borgehammar har beskrevet hvordan prekenen på 1400-tallet spilte en viktig rolle i å sikre en felles moral i et desentralisert jordbrukssamfunn som Sverige.¹⁶ Bevarte manuskripter og klostres samlinger med prekensamlinger til utlån til lokale predikanter gir innblikk i denne prekenkulturen. En av forfatterne som figurerer oftest i svenske samlinger, men som også finnes i danske samlinger, er dominikaneren Johan Herolt fra Nürnberg (d. 1468).¹⁷ Han er blitt beskrevet som en av sin tids mest innflytelsesrike predikanter og en fremstående representant på den skolastiske prekenstil *ars praedicandi*.¹⁸ Vi skal ta

14 Pahlmblad 2011, s. 85–86.

15 Franck 1997, s. 248–253; Müller 1986, s. 530. Anne Riising beskriver dominikanernes store utbredelse og fremtredende prekeninnsats også i Danmark fra 1200-tallet av, Riising, 1969, s. 25.

16 Borgehammar 2011.

17 Riising 1969, s. 44 (Johan Herolt regnes for å stå bak pseudonymet ”Guilhelmus Parisiensis OP”).

18 Siggins 1985, s. 87–112; Siggins 2009, s. 10–13; Franck 1997, s. 254.

for oss påskeprekenen fra en av hans aller mest populære samlinger, nemlig samlingen med prekenen til søndagene i kirkeåret, *Sermones discipuli de tempore*, fra 1418.¹⁹

Johan Herolts påskepreken

Johan Herolts påskepreken er inndelt i seks deler, nummerert med bokstavene A–F. De første to delene utgjør innledningen til prekenen, hvor den første oppfordrer til glede over påskens høytid, festen som er for den frelse som fører oss til udødelighet, mens den andre minner om grunnen til feiringen, nemlig Kristi oppstandelse.²⁰ Siste del oppfordrer til å hylle alle kvinner for jomfru Marias skyld og fordi kvinnene, som ikke kan holde tett om noe, spredte budskapet om Jesu oppstandelse, og den ender med å uttrykke et ønske om evig liv.²¹

Mellom innledning og konklusjon ligger hoveddelen som består av tre deler. Her finnes prekenens hovedtema, nemlig en belæring om tilværelsen etter døden, og her finner vi også vårt motiv utførlig behandlet, nemlig beskrivelser av kroppen i oppstandelsen. I første hoveddel går Johan Herolt inn på hva Kristi oppstandelse innebærer: Den bevirker oppstandelse for alle, slik at alle, som Jesus, kommer til å oppstå som 30-åring, i den alder hvor kroppen er på sitt mest fullkomne. All vil ha samme størrelse og være uten mangler de hadde i dette liv.²² Johan Herolt legger så til at selv om Kristi oppstandelse vinner oppstandelse for alle, kommer ikke alle til å fremstå på samme måte i oppstandelsen:

Slik det er forskjell på stjernenes klarhet, slik vil det også være forskjell på de oppstandne kroppes fullkommenhet, alt etter som hvor fullkomne de var da de levde.²³

19 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*.

20 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del A og B

21 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del F

22 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del C

23 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del C: ”Sed in claritate etiam

Johan Herolt konstaterer at vi tar med oss til oppstandelsen det gode og det onde som var i kroppen da vi levde. De syv synder skriver seg inn i kroppens lemmer og forblir der. Dette avsløres og kommer til syne i den oppstandne kroppen som man skal møte dommen med. Johan Herolt kommer derfor med følgende forutsigelse:

De utvalgte vil være som solen, mens de fordømte vil være sortere enn kull.²⁴

Dette motivet utbroderes i de to følgende hoveddelene av prekenen. Fjerde del tar for seg de utvalgtes skinnende kropp, mens femte del går inn på betingelsene som gjelder for de fordømte.

Beskrivelsen av de rettferdiges kropp styres av solen som hovedmetafor og gjør det karakteristiske ved solen gjeldende også for de utvalgtes kropp i oppstandelsen.

For det første gjelder det for solen at den ikke bare er skinnende, men også lett, kvikk og rørlig. Måten den sender ut sine stråler på, så den på kort tid når utover hele jorden, ligner de rettferdiges ivrige bønn og arbeid i gode gjerninger. Videre er solen skarp og fin på en måte som lar den gå gjennom hindringer uten selv å ta skade av det. Dette ligner den egenskapen Jesu kropp hadde etter oppstandelsen, da han kunne gå gjennom stengte dører. På samme måte vil det være med de rettferdiges kropp, som har Kristi ære i seg; de vil kunne gå uskadet gjennom dommen med både sjel og kropp. Endelig er solen usårbar og tar ikke skade av å sende ut sine stråler, selv om den truer alt annet og får det til å falme. Slik vil kroppen som nå sulter og fryser, være usårbar i oppstandelsen.²⁵

Femte prekendel gir en enda mer utførlig beskrivelse av de

differunt, quia sicut stella differt a stella in claritate, sic vnum corpus gloriosum differt ab alio corpore in claritate, secundum quod homo in presenti fuit perfectioris vite, quia claritas anime redundabit in corpus. Et sicut non omnes sunt equalis meriti, sic nec erunt equales in claritate.”

24 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del C: ”Sed erit magna distantia inter bonos et reprobos quo ad claritatem corporum, quia electi fulgebunt vt sol, reprobi autem denigrabuntur super carbones.”

25 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del D.

fordømtes kropp. Johan Herolt anvender mange ulike metaforer og kilder for å beskrive hvordan de fordømtes kropp vil fremstå i oppstandelsen. For det første vil de være like mørke og matte som de rettferdige er lyse og skinnende. Med referanse til Antoniusild, sykdommen ergotisme, som gir seg utslag i spasmer, kramper og diare, og som kan gi hudavskalling og koldbrann, forklarer Johan Herolt hvordan fordømtes lemmer svis av helvetes ild, slik at deres kropp og ansikt blir svart på samme måte som etiopieres ansikt og kropp er blitt svart av solen.²⁶ Videre vil de avsvettes og kjenne dødsmerter slik Job gjorde.²⁷ De vil også være svært alvorlige og tunge, som steiner sendt ut på dypt vann.²⁸ Endelig vil de være skamfulle og nakne. For slik de kledde seg i forfengeligheit, vil de nå stå nakne frem med sin skam.²⁹ Imidlertid er det aller viktigste ved de fordømte kroppers beskaffenhet, at de, på samme måte som de utvalgte, vil leve evig og deres pine derfor vil være uten ende.³⁰

26 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del E: "Primo erunt valde difformia, quia sicut corpora electorum sunt valde clara et lucida, sic corpora damnatorum erunt valde nigra et obscura. Vnde Aug<ustinus> in libro de natura Dei sic dicit: Si ignis iste omnia lucida et decora deturpat et denigrat, quanto magis infernalis ignis est deturpans, obscurans et denigrans. Vt exemplariter patet in igne sancti Anthonii, qui in presenti valde deturpat et denigrat membrum in quo est. Et idem patet etiam in sole, qui sic denigrat facies et corpa Ethiopum; quanto magis ignis infernalis denigrat facies et corpora superborum et reproborum. Joel ii."

27 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del E: "Secundo erunt debilia. Job: *Consumet mors fortitudinem eius*. Exemplum possumus videre in debilitate huius vite, que sic debilitat fortissimos in agone mortis, quod nec stare nec ambulare possunt; quanto magis illa mors amara, que est eterna, reddet illa corpora debilia ad resistendum et ad se mouendum."

28 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del E: "Tercio erunt valde graua, quia eis datur locus infimus. Exod. xv[:5]: *Descenderunt in profundum quasi lapis*."

29 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del E: "Quarto erunt nuda ad confusionem eorum, vnde Naum. iii: *Ostendam gentibus nuditatem tuam*. Et signanter illi peccatores qui hic superbiam cum vestibus exercuerunt, et se ad complacendum hominibus ornauerunt, vnde Sap. xi[:17]: *Per que homo peccat, per hec et torquetur*."

30 Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore*, del E: "Quinto erunt valde passiuia et plena omni miseria, et tamen incorruptibilia. Judith xvj[:21]: *Dabit Dominus ignem et vermes in carnem eorum, vt vrantur et vivant, et sentiant penas vsque in sempiternum*."

Disse bildene leder så over i konklusjonens henvisning til kvinnene som eksempler og ønsket om evig liv.

Johan Herolts hovedmotiv, nemlig kroppens beskaffenhet i oppstandelsen, formidles i en bestemt prekensjanger. Hans Martin Müller har understreket at middelalderprekenen hadde to hovedhensikter, nemlig å formidle den kristne lære og fremme god moral.³¹ I skolastikkens *ars praedicandi* skjedde dette i en tydelig struktur ved hjelp av en utvungen og fri bruk av autoriteter, samt bruk av slående eksempler, som ikke bare styrket prekenens argument, men også krydret fremstillingen og gjorde prekenen underholdende å høre på. At eksemplene og autoritetene tjente denne hensikt var viktigere enn at de var etterrettelige i alle enkeltheter.³² Johan Herolts preken fremstår som et tydelig eksempel på denne prekenstilen.³³ Samtidig kan den også beskrives med retoriske kategorier. Det er aspekter ved den som passer med den retoriske sjanger *genus demonstrativum* som ble populær i prekenkunsten på 1400-tallet.³⁴ Sjangeren stammer fra den antikke hyllingstale og er innrettet for å beskrive noens ære eller skam, for å vekke beundring eller avsky. Sjangerens talemodus er fremvisningen av den som skal beundres, og eksempelet og beskrivelsen av karakter får derfor en fremtredende rolle. Hvis man leser Johan Herolts preken i dette perspektivet, blir tre karakterer tydelige: Det er Kristus som beskrives med sin oppstandelse og alt han utretter med den. Forbundet med denne beskrivelse er beskrivelsen av den utvalgte eller rettferdiges kropp både før og etter oppstandelsen. Siden behandles kontrastfiguren, beskrivelsen av de som ikke ligner på Kristus. Slik produserer Kristus som hovedmotiv to nye motiv, nemlig de rettferdige og de urettferdige kroppene i oppstandelsen. På lignende vis som med hyllingstalen, fremmer prekenen beundring og avsky, og den gjør det på en måte som er forenlig med en annen sjanger, nemlig *genus*

31 Müller 1986, s. 530.

32 Borgehammar 2011.

33 Siggins 2009, s. 10–13.

34 O'Malley 1983, s. 238–252.

deliberativum, sjangeren som tar for seg hvordan man bør handle.³⁵ Beskrivelsen av de rettferdige og urettferdige fremmer nemlig etterfølgelse. Ingen kan høre prekenen uten å ønske å ligne de rettferdige, og slik fremmer prekenen også bot.

I følge Ian K. Siggins var det et fellestrekk ved Johan Herolt og mange av hans samtidiges prekener, at de siktet mot å fremme rettferdiggjørelse av synderen ved å vekke anger.³⁶ Utsikten til fremtidig belønning og dommens alvor skulle til sammen vekke synderen til selvransakelse og oppriktighet. Derfor gikk veien til rettferdiggjørelse via frykten, og derfor ble skammen fremholdt som et sentralt element i boten.³⁷

Johan Herolts påskepreken er innrettet for å mane frem en slik skam. Komposisjonen og bildene den bruker, lar tilhørerne se sammenhengen mellom den kroppen de vandrer rundt med og den kropp de kommer til å ha etter døden. Den lar dem leve seg inn i situasjoner kroppen da kommer til å befinne seg i. Slik lar den døden fremstå som et slags fremkallingsbad hvor det man har holdt skjult i dette liv bringes frem og gjøres tydelig som merker på kroppen. Synder fremstår på nakne kroppar som farge på huden og tydelige plager. Oppstandelsen setter de levende i forbindelse med et sted hvor ingenting kan gjemmes, men alt er overveldende klart. Derfor vil det ikke være tvil om utfallet av dommen når den inntreffer. Prekenen tegner en fremtid som ville kunne få den mest forherdede synder til å rødme.

Boten og angeren fremmes ved hjelp av skildringer knyttet til et sted, nemlig tilværelsen på den andre siden av døden. Stedet beskrives ikke direkte, men fremtrer i bakgrunnen av de konkrete prekenmotivene ved å finnes i en fremtid alle kommer til og ved å inneholde regler som styrer det som skjer der. I prekenen tar Johan Herolt utgangspunkt i hvordan Jesu oppstandelse setter oss i forbindelse med dette stedet, men størstedelen av prekenen handler om hvordan de reglene som behersker dette stedet vil gjøre seg gjeldende

35 O'Malley 1983, s. 242–244.

36 Hamm 2016, s. 137–143.

37 Siggins 1985, s. 67.

på vår kropp. Slik formidler Johan Herolts preken forestillinger om stedet som venter på den andre siden av døden, men siden den skildrer stedet indirekte, spiller den også på eksisterende forestillinger. Sannsynligvis var dette velkjente bilder og viktige drivere i middelalderens botsfromhet. Det har også vært beskrevet som et sentralt motiv i den forkynnelse Luther antakeligvis hørte i sine unge år.³⁸

En svensk påskepreken

Motivet i Johan Herolts preken har sannsynligvis blitt fremført i en liknende form mange steder i Norden. Det finnes også spor etter det i andre nordiske påskeprekener. Stephan Borgehammar har gjort tilgjengelig prekenmanuskript fra 1460 av en ukjent sokneprest i Sødermanland. Her gjenfinner man beskrivelsen av de to formene for oppstandelseskropper, om enn ikke like fremtredende som hos Johan Herolt.³⁹

Prekenen begynner med et kort sitat fra evangeliet som leder over til de tre Mariaene ved korset og deres kjærlighet til Jesus. Hoveddelen tar for seg de fem grunnene til at Kristus oppsto, nemlig for å vise sin guddommelige makt, bekrefte troen, trøste sørgende og rettferdiggjøre syndere. Vårt motiv kommer inn som den femte grunnen, nemlig at Kristus oppstår for å vise den kommende oppstandelse.⁴⁰ Disse fem grunnene behandles i to omganger. Mellom dem finnes en prekendel som forteller om de fire måtene Jesus oppsto på, nemlig raskt, sant, helt og bestandig, og som fortelles for å vise hvordan vi også skal oppstå.

Selv om vårt motiv kommer inn som det siste av fem grunner for Jesu oppstandelse, er det sentralt i prekenens billedsystem. I sin utlegning av den femte grunnen for Kristi oppstandelse, understreker soknepresten, på samme vis som Johan Herolt, at Kristi oppstandelse bevirker alles oppstandelse. Også de fordømte vil oppstå, skriver

³⁸ Hamm 2016, s. 55–78; Amundsen 2017, s. 139–162; Rasmussen 2017, s. 369–387.

³⁹ Borgehammar 2016, s. 115–126

⁴⁰ Borgehammar 2016, s. 113–114

han, ikke med opplyste kropper, men med mørke, tunge og sårbare kropper. For bare de rettferdige vil ha de fire gavene klarhet, finhet, bevegelighet og usårbarhet, slik det heter i følgende minneverv:

Klare, fine, rørlige og uforgjengelige: Med disse gaver begaves de helliges kropper.⁴¹

Denne femte grunnen for Kristi oppstandelse inneholder en tydelig beskrivelse av hvordan Kristi oppstandelse forbinder våre liv med et fremtidig sted hvor vårt forhold til Kristus og hans rettferdighet får sin tydelige konsekvens. Slik motiverer den femte grunnen til oppstandelsen de fire andre grunnene og viser hvordan oppstandelsen bekrefter troen som er forbundet med et rettferdig liv. Oppstandelseskroppen er derfor ikke bare et av flere moment i argumentasjonen, men binder argumentene sammen og gir dem kraft. Motivet leder naturlig over i prekenens konklusjon, som er en bønn om at Kristus må vekke oss fra syndens til nådens liv, så vi på dommens dag får oppstå med de hellige i herlighet.⁴² Selv om motivet i denne prekenen er langt mer kompakt fremstilt enn hos Johan Herolt, hviler fremstillingen på samme forestilling.

Christiern Pedersens påskepreken

Motivet dukker også opp i påskeprekenen i Christiern Pedersens *Jærtegn-Postil* fra 1515, som er den første danskspråklige postille.⁴³

41 Borgehammar 2016, s. 124: "Clari subtiles agiles impassibilesque / Corpora sanctorum dotantur dotibus istis."

42 Borgehammar 2016, s. 125–126.

43 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*. Christiern Pedersen var en humanistisk orientert teolog med studier fra Greifswald, Lund og Paris. Mesteparten av boken sies å ha blitt skrevet i Paris. Den angripes siden for bruken av jærtegn, altså overnaturlige hendelser, som bekreftelser på sannheten i det som ble formidlet, derav også navnet *Jærtegn-Postil* (De Fine Licht 2001, s. 19). Anne Riising finner at Christiern Pedersen har tatt utgangspunkt i Guilhelmus Parisiensis (Johan Herolt) i arbeidet med postillen, men at han også har brukt andre verk av Johan Herolt, sammen med en rekke andre klassiske prekensamlinger: Riising 1969, s. 61.

Som den svenske soknepresten gjør heller ikke Christiern Pedersen Johan Herolts motiv til hovedtema i prekenen. Prekenen har et fortellende preg. Innledningen er en kort gjenfortelling av evangelieteksten, mens neste del, som utgjør drøyt halvparten av prekenen, består av fire små fortellingsbolker som omgir og utfyller evangeliets beretning om Jesu oppstandelse. Først skildrer Christiern Pedersen Jesu kjærlige gjensyn med sin mor jomfru Maria, som er det første Jesus gjør etter å ha befridd de som var fanget i helvetes forgår og siden gjenforent seg med sin kropp.⁴⁴ I neste fortelling går han inn på de tre Mariaenes vei til graven; hvordan de dveler ved de ulike stasjonene på Jesu lidelsesvei og hvordan de etterpå forteller om den tomme graven til apostlene.⁴⁵ Tredje fortellingsbolk utbroderer møtet mellom Jesus og Maria Magdalena,⁴⁶ mens den fjerde tar for seg de tre Mariaenes gjensyn med Jesus på veien tilbake til Jerusalem, samt Jesu gjensyn med den rettfærdige Josef og med disiplene.⁴⁷ Etter disse små fortellingene kommer en prekendel hvor Christiern Pedersen appliserer fortellingen på tilhørernes liv: De tre Mariaene hadde med seg tre salver til graven, som ligner de tre salver et hvert menneske bør ha å smøre sin herre og skaper med, nemlig, for det første anger og bot, for det andre et rett skriftemål og et fredsommelig hjerte, og for det tredje evnen til å tvinge sitt legeme til å faste og øve seg i gode gjerninger.⁴⁸ Den konkluderende prekendelen strekker seg over to og en halv side og handler om påskedagens storhet og glede. Denne glede har tre grunner, nemlig at vår bror Kristus sto opp av døde, at han har forlatt oss våre synder på grunn av vårt skriftemål og vår bot, og at han på påskedagens gudstjeneste gir oss sitt hellige legeme og blod til evig salighet.⁴⁹

På dette punkt, på prekenens siste side, er det Pedersen henter inn

44 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s. 3–4.

45 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s. 5–6.

46 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s. 7.

47 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s. 8–9.

48 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s. 10–11.

49 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s. 11–12.

Herolts motiv, nemlig at Jesu oppstandelse er et tegn og et eksempel på den oppstandelse alle får del i. Alle skal oppstå med sjel og kropp, kjøtt og blod, hår og hud, i den form de hadde, eller ville hatt, som 30-åringer.⁵⁰ Og selv om dette gjelder for alle, vil det være forskjell på folk i oppstandelsen, hevder Pedersen, i det han gjentar det samme bildet som hos Johan Herolt:

Men de skulle haffue atskillighed paa deriss klarhed ligeruiss som en stierne skin clarere en i anden.⁵¹

Selv om også Pedersen gjengir motivet i en nokså kompakt form, er det Herolts bilder som dukker opp:

Thii at gode oc vdualde menniske de skulle da skinne ligeruiss som en soll Oc onde menniske skulle da bliffue sorte som kwll.⁵²

Prekenens votum er en naturlig forlengelse av dette bildet. Her oppfordres tilhørerne til å leve rett og bli så lyse som solen.

Hos Pedersen er Herolts motiv ikke lenger hovedmotiv, og det utgjør heller ikke et sentralt punkt i prekenens argumentasjon. Snarere kommer det inn mot slutten som en styrking av prekenens hovedmotiv, nemlig den glede som følger av det liv som Jesus vinner med sin oppstandelse, og som vi kan få del i gjennom den rette bot. Skildringen av de onde menneskers mørke tilstand i hinsidigheten er der for å understreke botens alvor, men det kan synes som den først og fremst tjener som kontrastfigur som skal understreke gleden ved det livet som vinnes ved å følge Jesus i et botferdig liv. Samtidig vitner motivet om at den grunnleggende logikken som fastholder kontinuiteten mellom kroppen i dette liv og i oppstandelsen, og som beskriver regler for hvordan kroppen kommer til å fremstå etter døden, fortsatt ligger under og gir forkynnelsen om boten kraft og troverdighet.

50 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s.13.

51 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s. 14.

52 Christiern Pedersen, *Jærtegn-Postil*, 2. Bind, s. 14.

Motivet finnes ikke like tydelig i alle påskeprekener det er skrevet om fra før reformasjonen, og det er vanskelig å si noe sikkert om hvor hyppig det ble brukt.⁵³ Likevel tyder disse eksemplene på at motivet var en veletablert figur datidens predikanter var fortrolige med. I de to nordiske prekenene vi har sett på her, synes sjangerkjenningene mindre tydelige enn hos Herolt. Den svenske prekenen beveger seg innenfor *genus deliberativum*, sjangeren som rådgir om hva som er rett og galt, godt og ondt. Pedersens preken skiller seg ut med sine mange og lange fortellingsbolker som skildrer karakterer på en måte som kanskje ligger tettere opp til *genus demonstrativum*, men begge predikanter henter inn kirkelige autoriteter og slående bilder for å fremme kristen lære og liv i overensstemmelse med den skolastiske *ars praedicandi*.

Forkynnelse etter reformasjonen

Påskeprekener i Olavus Petris "Een nyttog postilla" fra 1528

Olavus Petri publiserer "Een nyttog postilla" i 1528 som den første lutherske postille i Norden. Han var blitt vunnet for Luthers lære under studier i Wittenberg og kom etter hvert i tjeneste hos kong Gustav Vasa. Kongen ga Olavus Petri i oppdrag å skrive en postille, som en oppfølging av avtalen som var blitt inngått med stendene på Vesteråsmøtet i 1527, der det het "att Guds ord måtte allestæds i riket renliga predikat varde".⁵⁴ Christer Pahlmblad har påpekt at dette ikke var en konfesjonell formel, siden den skulle binde både gammel-troende og reformatorisk orienterte predikanter. Snarere foreskrev avtalen en "bibelsk" preken, ment å unngå vekten på overnaturlige fenomen, jærtegn, som tidvis var fremtredende i middelalderprekener.⁵⁵ Kongen sikret postillens utbredelse ved å etablere trykkepresse og gi den monopol i markedet.⁵⁶

53 Jamfør Borgehammar 2011.

54 Pahlmblad 2011, s. 49.

55 Pahlmblad 2011, s. 52.

56 Rasmussen 2016b.

I forordet til postillen innrømmer Olavus Petri at han har hatt det travelt med å skrive postillen. Derfor har han måttet basere seg på en tysk postille av Martin Luther, men han skriver at han håper snart å få skrevet en ny postille som er bedre egnet for svenske forhold. En del av denne tyske postillen er nemlig vanskelig å forstå og tjener ikke alle så godt som ønskelig, forteller Olavus Petri, siden den går inn på misbruk i kristenheten på en måte som hverken gagner de som er svake i troen eller er godt nok begrunnet i skriften.⁵⁷ Med unntak for noen få forenklinger og små modifikasjoner, er Olavus Petris postille en oversettelse av Martin Luthers Sommerpostille fra 1526.⁵⁸ Postillen har to prekenes til påskedag og vi skal ta for oss begge.

Første påskepreken

Den første prekenen har følgende struktur:

Første del består av Bugenhagens halv sides korte oppsummering av prekenteaksten og dens teologi. Oppstandelsen bringer rettferdiggjørelsen og er grunnlaget for vår tro og overvinner døden. Dette kan den menneskelige fornuft ikke fatte, noe kvinnene er et eksempel på, siden de i sin vantro kjøpte salver for å salve Jesu døde kropp.

Andre del er mye lengre og handler i sin helhet om temaet Kristi oppstandelses nytte for oss. Den innleder med å påpeke at det ikke er nok å kjenne historien om Kristi oppstandelse, man må også vite hva historien tjener til. I neste avsnitt hentes et sitat fra Matteus 28 inn som Kristi egne ord om denne nytten:

Fruchter nw icke, gåår och forkunner thet for mina brödher
...⁵⁹

Dette er så temaet som behandles i resten av prekenen. Først kommer et avsnitt om hvor stort det er å være Kristi brødre, siden to avsnitt om hva denne arven innebærer og om hva Paulus sier om

⁵⁷ Olavus Petri, "Een nyttog postilla (1528)", s. 3.

⁵⁸ Martin Luther, "Sommerpostille (1526)".

⁵⁹ Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 6.

arven i Romerbrevet, og deretter en refleksjon over hvordan denne arven ikke kan mottas med fornuften, men bare med hjertet. Til sist kommer tre avsnitt som viser hvordan dette passer med beskrivelser av forsoningen i Hebreerbrevet og Romerbrevet.

Fraværet av beskrivelser av kroppen i oppstandelsen fremstår som den tydeligste endringen fra de førreformatoriske prekenene. Man finner svært knappe beskrivelser av Kristi oppstandelse, men ingen beskrivelse av den oppstandelse som venter våre kropp. I stedet er det et ord, eller en replikk, som blir prekenens hovedmotiv. Replikken får motivkarakter ved å beskrives i den situasjonen den opptrer i bibelteksten, hvor den lyder og høres. Den blir et motiv som beveger seg ubesværet mellom bibelteksten og samtiden, siden replikken stadig treffer hjertet på tross av fornuften. Den trøster og gir samme forhold til Gud som Kristus hadde.

Prekenens fokus på oppstandelsens frukt og nytte er antakeligvis grunnen til at hovedmotivet ikke hentes fra prekeneteksten, som i overenstemmelse med perikopesystemet er fra Markus 16, men fra Matteus 28 og Jesu oppfordring til kvinnene ved graven om ikke å frykte. Ordene ”frykt ikke!” gjentas flere ganger utover i prekenen, men oppfordringen henter ikke sin kraft fra beskrivelser av oppstandelsen som venter som følge av Jesu oppstandelse. Snarere begrunnes oppfordringen om ikke å frykte med neste ledd i utsagnet fra Jesus, nemlig ”gå og fortell mine brødre”. I dette utsagnet uttrykkes det som er oppstandelsens store nytte og grunnen for overvinnelsen av frykt, nemlig at Jesus med sin oppstandelse gjør oss til sine brødre, slik at vi har samme forhold til Faderen som Kristus selv. Dermed har vi del i samme arv som han. Men den ventende oppstandelsen og vår kropp i den beskrives ikke som en del av denne arven. I stedet er det den betydning arven får for vårt dennesidige liv som beskrives. Fordi vi har del i Kristi arv, som er Herredømme over alt i himmelen og på jorden, skal vi ikke sulte eller tørste eller frykte eller nedtrykkes av synden:

... honom hörer dödhen och lijffuet til, synd och nådh och alt thet j hemelen och påå jordenne är, Ewig sanning, starcheet, wijsheet, rätferdigheet, han styrer och rådher offuer all ting, offuer hunger och törst, offuer löcko och olöcko, offuer alt thet man tenckia kan, bådhe j hemelrike och j iorderike ... När som iach nw troor påå honom så warder jach deelachtig aff alt thet honom tilhörer ... och wardher en herre, rege-randes offuer all ting, jach fåår huarken hunger eller törst, ey skole heller synderna fortryckia mich, Ey skal iach rädhas for dödhen eller dieffwulen ...⁶⁰

Arven beskrives ikke som en visjon for fremtiden, men som en som befrir fra det man plages av i dette liv. Både befrielsen og dens be-grunnelse finnes i nåtiden, i den oppstandnes ord om disiplene og dermed også om prekenthørerne, nemlig at de er hans brødre:

... wor högsta trösth och hop påhängen, emot syndenne, dödhen, dieffwllen och laghen som clagar påå oss, ja emoth alt thet onda som oss skada kan både til liff och siäl är thet wor högsta tröst at Christus är wor broder.⁶¹

Prekenen slutter ikke med et tradisjonelt votum, men konkluderer med å henvise til hva Paulus sier om oppstandelsens nytte i Romerbrevet: Kristus døde for våre synders skyld og ble oppvekt for å gjøre oss rettferdige, så vi skal

... warda goda och rettferdiga menniskior och wandra her epter j jtt nytt och ärligt leffuerne ...⁶²

⁶⁰ Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s.7.

⁶¹ Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 10.

⁶² Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 11.

Avslutningen ligner en tradisjonell henvisning til bot, men det at det nå er Jesu ord til kvinnene som blir hovedmotiv, endrer prekenens talehandling. Jesu ord gjentas som et ord til prekenens tilhørere, som ord talt for å overvinne all frykt. Det er som om frukten av Jesu oppstandelse ikke legges til livet etter døden, men utlegges som noe som skal nytes i dette liv. Det er ikke det å vekkes opp etter døden med en kropp lik Jesu kropp det handler om, men om allerede nå å få del i den arven Jesus vant med sin oppstandelse. Denne vendingen fra det hinsidige henger sammen med en endret beskrivelse av belønning og frelse. Mens den hinsidige belønning og straff ble skildret med sterke kontraster slik at de utvalgte tilværelse fremsto som entydig lys og lykkelig og de fordømtes mørk og sorgelig, er arven som her skildres sammensatt av både mørkt og lyst, død og liv. Den formidles likevel som en utvetydig god arv, fordi den ved å forene med han som er Herre over liv og død og alle ting, fjerner all frykt for døden og gjør usårbar.

Det er ikke lett å se hvordan dette kan formidles som fortrøstningsfullt uten den tradisjonelle topografien for det hinsidige som vi fant i de andre prekenene. Hvis løftet om en slik sammensatt arv skal være trøstefullt, må det jo ligge en forestilling bak om at han som er Herre over både liv og død, lykke og ulykke, gjennom alt som skjer ikke leder til død og ulykke, men til liv og lykke. Antakeligvis ligger den retoriske kraften i prekenen delvis i det den ikke sier: den beskriver ikke livet i det hinsidige, den sier lite om Jesu kropp etter oppstandelsen og den går ikke inn på hvordan vi skal oppstå. Denne tydelige unngåelsen brukes for å avvise frykten for døden så tydelig som mulig. Det er ingenting bak døden vi behøver å frykte. Slik sett fungerer prekenen som en antipreken til den tradisjonelle. Dens enkle motiv, nemlig Jesu ord til kvinnene ved graven, fungerer fordi det er et antimotiv til den tradisjonelle beskrivelsen av våre kroppar etter oppstandelsen. Arven er så viktig fordi den erstatter tidligere beskrivelser av belønningen, og slik er det forventninger skapt av det gamle motivet som gir det nye motivet kraft.

Andre påskepreken

Den første påskepreken overvinner frykt for døden ved å skildre talte ord fremfor forklarte kropp. Men dermed var ikke alt sagt om kroppen i oppstandelsen og om forholdet mellom livet i det dennesidige og livet i det hinsidige, for neste prekenen er innrettet mot å ta tak i nettopp disse utfordringene. Prekenen har samme todeling som den første, og del en av prekenen redegjør nokså kort for innholdet i prekenteksten. Her er det to tema som hentes frem. Først forklares jødernes måte å regne ukedager på i tilknytning til sabbaten, for å vise at Jesus ikke lå tre dager i graven, men en dag og to netter, og at hans kropp derfor ikke var begynt å råtne da han sto opp, men var naturlig og fersk.⁶³ Siden forteller den om kvinnene ved graven, men denne gang ikke som eksempler som ved sin vantro viser at troen er en gave som overgår fornuften. Nå er det deres dristighet som fremholdes som eksempel på hvordan et åndelig hjerte er til sinns.

Som i den første prekenen fortsetter også denne med en utførlig del om oppstandelsens nytte, og også her understrekes det at det ikke er nok at man vet at Jesus har oppstått og hva det innebærer, men at man tar det til hjertet så det blir virksomt i ens liv:

... vtan thet är rätta kunnskapen aff vpstondelsen at jach weet och troor at alla the gerningar som gudh bedriffuer j Christo, skee mich til godho och äre mich giffna, såå at hans vpstondelse wärkar thet j mich at jach och vpstår och warder lijffactig medh honom ...⁶⁴

Prekenen fremfører så i fem avsnitt et lignende resonnement som Bugenhagens evangelioppsummering gjengitt i begynnelsen av forrige preken. Den beskriver oppstandelsen som bevis for forsoningen, og forsoningen som overvinnelse av ondskap. Videre fremholder den at ordet i hjertet bevirker den samme seier over synd og død for den

⁶³ Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 26.

⁶⁴ Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 28.

troende, og at blikket rettet bort fra en selv og på Kristus besørger ren samvittighet og gjør usårbar for død, djevel, helvete, synd. Det er det Paulus mener med uttrykket; død hvor er din brodd?⁶⁵ Så, midtveis i denne andre prekendelen, dveles det ved følgende spørsmål:

Nw komber her jtt spörmål före, Epter thet at Christus haffwer borttaghit wor synd och dödh, och giordt oss rätfardiga medh sin vpstondelse, huru komber thet thå til ath wij än finne dödhnen och syndena medh oss?⁶⁶

Spørsmålet går nærmere inn på prekendelens innledende beskrivelse av oppstandelsens nytte ved å spørre om forholdet mellom Jesu forklarede kropp i oppstandelsen og tilhørernes kropp. Det som skjer med Jesu kropp skal også skje med den troendes, men hvordan? Forbindelsen kan ikke enkelt beskrives like visuelt som i de førreformatoriske prekenene, og de spor som finnes av en slik beskrivelse i prekenen beveger seg på sett og vis i motsatt retning. Prekenen beskriver ikke hvordan god moral fra dette liv vil prege den lysende kroppen som skal oppstå i det hinsidige. Snarere påstår den at Kristi klare kropp allerede er til stede i de troendes kropp. Prekenen innrømmer at påstanden går mot fornuften. Fremfor å beskrive denne kroppen, går den derfor inn på hvordan kroppen bør erkjennes. Man må skjelne mellom to former for persepsjon, nemlig mellom "troo" og "kenna",⁶⁷ eller som Luther skriver på tysk, mellom "Glauben" og "Empfinden".⁶⁸ Disse to formene tar inn virkeligheten ulikt. "Troo" lar fornuften falle, lukker øynene og hengir seg til ordet. "Kenna" derimot, tar bare inn det som stemmer med fornuften og det den kan få gjennom de ytre sanser, slik som hørsel, syn, berøring eller smak. I sin relasjon til oppstandelsen, må kroppen erfares mot det opplagte, ved hjelp av troen.

65 Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 28–31.

66 Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 31.

67 Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 31.

68 Martin Luther, "Sommerpostille", s. 222.

Ther före moste man her gåå j frå kennande och fatta gudz ordh medh öronen och haffua thet j hiertat och halla sich ther widh för ty thet talet, at mina synder äre borta, synes jcke wara lijckt, all then tijdh jach dagliga kenner them wara quarra j mich, thet kännande moste man platt vtshlåå, och halla sich hart ther widh at dödh, synd och heluite, äre platt ofuerwnnen, än thå ath man nw påå stadhen kende sich ware j synd, dödh och heluite.⁶⁹

En fortelling om en fisk fanget i et garn brukes som eksempel på hvordan den tilsynelatende mest troverdige måten å oppfatte virkeligheten på ikke alltid stemmer. Fisken svømmer videre som før og oppfatter ikke at noe er endret før garnet dras opp og den løftes på land.⁷⁰ Denne avvisningen av erfaringen er første ledd i prekenens argumentasjon for hvordan den troendes kropp allerede er preget av Jesu oppstandelse. Andre ledd følger prekenens understrekning av at de to formene for persepsjon står i nødvendig konflikt med hverandre og slik skaper en fortvilelse som leder til overgivelse. Overgivelsen skaper ikke i seg selv en fullkommen kropp, men den lar troen være fullkommen i hjertet, slik at den kan bryte ut derfra og la både kropp og sjel bli kristen.⁷¹ I forlengelsen av dette beskriver siste del av prekenen hvordan man passivt får del i Kristi oppstandne kropp. Forbildet for denne passiviteten hentes fra den delen av påskefortellingen som første del av prekenen dvelte ved, nemlig at Jesus lå i graven på sabbaten før han oppsto:

... och beteknas ther medh, at wij skole halla vppe aff alla wora gerningar, och wara stillo, ja, at ingen synd skal röras j oss, vtan at wij troo stadeligha, ath dödh synd, heluite, och dieffuul äre brotaghe genom Christi dödh, och at wij äre rättfärdige, godhe helige och wel til fridz.⁷²

69 Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 31–32.

70 Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 32.

71 Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 33.

72 Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 34.

Prekenen skildrer hvordan aktiv anstrengelse for å overvinne synd vekker mer synd, mens det å dø og vekkes som Kristus fra graven er veien til en kropp som ikke er preget av synd og død. Og selv om sabbatens ro er veien bort fra synd til hellighet, kan mennesket ikke la være å stadig forsøke og streve, konstaterer prekenen. Det er som med et svin, skriver Luther og Olavus:

... for ty her gåår til som thet är medh jtt swijn, ää huru hart man binder thet, såå hwijn thet jw likauel, thet kan man thy jcke formena, såå är thet och medh synderne j wort kööt ... men när dödhen komber, såå döö the och släät bort, och thå warde wij fulkommelige Christne och reene och jcke för.⁷³

Selv om oppstandelsen i de to prekenene i ”En nyttog postilla” først og fremst beskrives gjennom sin betydning for dette liv, og selv om kontinuiteten mellom kroppen i dette liv og det neste forblir uklar, hviler argumentet også her på en oppstandelse lokalisert i en fremtid på den andre siden av døden, når den jordiske kropp er blitt til støv og man gjenoppstår slik Kristus oppsto. I den grad kroppen i dette liv står i kontinuitet med Kristi forklarede kropp, er det ikke fordi dens gjerninger setter seg fast på den og preger dens udødelige skikkelse. Snarere er det fordi den dør med alt som er dens eget og slik fris fra synden og døden for siden å kunne reises opp til en oppstandelse lik Kristi. Døden utgjør kontinuiteten, og passivitet skrives frem for å fremme en uredd samvittighet.

Det er ikke sikkert Olavus Petri anså de tradisjonelle forestillingene som en viktig motstander, men det gjorde sannsynligvis Martin Luther, som er disse prekenenes egentlige forfatter. Dersom jeg har rett i min antakelse om at disse prekenene angriper Johan Herolts hovedmotiv, kan man observere at de gjør det på følgende måte: Dels gjør de det ved å unngå beskrivelser av kroppen i oppstandelsen og heller lansere antimotiv til disse; dels gjør de det ved å avvise sansene som kilde til erkjennelse av denne kroppen; og dels gjør de det ved

⁷³ Olavus Petri, ”Een nyttog postilla”, s. 35.

å understreke dødens betydning for tilblivelsen av den nye kroppen. Døden sikrer beskrivelsen av hvordan Gud og ikke mennesket former den hellige kroppen. Bak denne motivendringen skimtes en endret topografi for det hinsidige, hvor den individuelle dom som skjer i døden er den endelige, slik at den døde ikke avventer en ny dom i det hinsidige når sjelen kommer tilbake til kroppen eller når man vekkes til nytt liv. Dommen skjer med døden og oppstandelsen er frelsen.

De beskrivelsene som finnes i prekenene, fremstår som kontrastbeskrivelser til de tradisjonelle, som om de innebærer en avvisning av det visuelle i behandlingen av oppstandelsen. Det visuelle avvises i samtidsbeskrivelsen, men viktigst er avvisningen av beskrivelsene av den fremtidige nakenhet som skal fremvise ens synd. I dette ligger en avvisning av skammens forankring i det hinsidige. Dermed utfordres også koblingen til boten, som var et grunntrekk ved påskeprekener i tradisjonen. Når prekenen avviser at gjerningene setter seg fast i kroppen og blir med i ens livshistorie til den andre siden av døden, motiverer den ikke lenger like kraftfullt til bot.

Olavus Petris påskepreken i "Een lijten Postilla" fra 1530

To år senere, i 1530, publiserer Olavus Petri sin andre postille, "Een lijten Postilla", skrevet fra grunnen av for svenske forhold, slik han hadde lovet i 1528.⁷⁴ I mellom de to utgivelsene, i 1529, hadde provinsialsynoden i Örebro understreket at de vedtatte regler for forkynnelsen var bindende både for lutherske og gammeltroende prester. Predikanter skulle forkynne, utbre og fremme Guds ord og i kirkene skulle det prekes rent og "oförmängt".⁷⁵ Antakeligvis har Olavus Petri vært seg bevisst at hans postille måtte være anvendelig for begge partier.

Selv om det å få skrevet en ny postille som ikke var basert på Luthers var såpass presserende at Olavus Petri gikk i gang omtrent med

⁷⁴ Olavus Petri, "Een nyttog postilla", s. 3.

⁷⁵ Pahlmblad 2011, s. 53.

en gang etter at den første var publisert, bærer også ”Een lijten Postilla” tydelige likhetstrekk med Martin Luthers postille. Desto mere interessante er de små endringene i vektlegging og valg av motiv. I denne postillen finnes det bare en preken til påskedag, og denne er betydelig kortere enn prekenene i ”Een nyttog postilla”. Prekenen er disponert med en innledende gjenfortelling av bibelteksten, som vektlegger hvordan jødene regnet tiden for sabbaten og kvinnene ved graven.⁷⁶ Deretter går den i et lengre avsnitt inn på oppstandelsens teologi, nemlig at mens Jesu død bringer forsoning, bringer hans oppstandelse seier over synd og død.⁷⁷ Den argumenterer på luthersk vis for at synden tjener frelse ved å drive oss til Kristus, at døden tjener livet fordi den er blitt en inngang til livet, og at djevelen tjener oss ved at den bedrøvelse han legger over oss tilintetgjør vårt syndige begjær.⁷⁸

Siste del av prekenen består av et langt avsnitt som tar for seg kontinuiteten mellom kroppen i dette liv og i oppstandelsen. Her kan man spore en liten, men merkbar endring fra prekenene i forrige postille. I stedet for understrekningen av sabbatens passivitet som det som forbinder kroppen med Kristi oppstandelse, er det nå en kraft den enkelte får fra oppstandelsen som muliggjør denne forbindelsen:

Så få och wij som troo på honom ther j genom macht til at dödha och nidhertryckia wor gambla Adam.⁷⁹

Endringen kan synes liten, men den nye formuleringen beskriver en aktiv troende som forbedrer seg gjennom disiplin. Beskrivelsen av dette mer aktive subjekt kombineres med en beskrivelse av en gjenkjennelig kontinuitet mellom kroppen man har nå og den man vil ha i oppstandelsen. Olavus gjentar motivet med at døden bevir-

⁷⁶ Olavus Petri, ”Een lijten postilla (1530)”, s. 173–174.

⁷⁷ Olavus Petri, ”Een lijten postilla”, s. 174.

⁷⁸ Olavus Petri, ”Een lijten postilla”, s. 175.

⁷⁹ Olavus Petri, ”Een lijten postilla”, s. 175–176.

ker kontinuiteten med den oppstandne kroppen, og gjør det ved å beskrive hvordan vi daglig oppstår med Kristus til et nytt liv, som en gradvis forandring mot den fullkomne oppstandelse som venter etter døden:

Sammalunda stå wij och vp dagh frå dagh jfråå thet gambla och syndugha leffuernet til itt retferdight och Christelighit leffwerne, och bliffue nyia menniskior, än doch samma vpstondelse icke retzsligha fulkompnas förra än på then ytterste daghen när sielen kommer til kroppen igen, then intit qwart haffuer aff thet gambla wäsendet eller ondskonne ...⁸⁰

I overenstemmelse med dette skal den kristne derfor holde seg unna det livet som hører den gamle Adam til, slikt som:

... hoor, moord, roof, gyrugheet, åwund, ilwylie, haat, nijt, kijff, trättor, edhar, bannor, högfärd, argheet, tiwffuerij och annat sådant.⁸¹

Man skal heller øve seg i slike ting som hører det nye livet til, nemlig:

... kerleek, barmhertigheet, kyscheet, tolamood, ödhmiwkheet och haffuom wenskap så mykit som til oss ståår medh hwar man.⁸²

Som teologiske argument må Olavus Petris prekener kunne sies å befinne seg godt innenfor spekteret av det som regnes som luthersk lære. Boten som en daglig omvendelse er et klassisk luthersk motiv,⁸³ og Olavus Petri er nøye med å understreke at det er Gud som handler i boten. Samtidig, om man betrakter prekenen ut fra dens valg av

80 Olavus Petri, "Een lijten postilla", s. 176.

81 Olavus Petri, "Een lijten postilla", s. 176–177.

82 Olavus Petri, "Een lijten postilla", s. 177.

83 Martin Luther, "Ein Sermon von dem heyligen hochwirdigen Sacrament der Tauffe (1519)".

motiv, er endringen bort fra Luthers anti-fryktmotiv svært tydelig. Prekenen unngår å avvise de klassiske motivene som antakeligvis var utbredt blant tilhørerne og utlegger i stedet den lutherske lære på en måte som tillater en tydelig moralsk impus:

... och behöffue wij icke troo at noghor får thenna vpstondelsen til ewinnerlighit lijff medh Christo, then icke til förenne medh hans gamla Adam dödh är j Christo, och teslikes vthi itt rätferdigt leffuerne vpstonden medh Christo, Ther före ligger oss macht vppå at wij altijdh kunne dödha wor gamla Adam och woro ondzsko ther wij medh födde äre, och thet onda leffuernet som ther aff folgt haffuer ...⁸⁴

Prekenen fremstår i mindre grad enn prekenene i Olavus Petris første postille som en antipreken til den tradisjonelle påskepreken. Snarere forsøker den å fylle den gamle prekenens funksjon på nye premisser. At den dermed også henter inn igjen en beskrivbar kontinuitet mellom kroppen før og etter døden, om enn svært forsiktig, synes å ha vært karakteristisk for senere lutherske prekener. Eksempelvis het det i Olavus Petris bror, Laurentius Petris påskepreken fra 1573, at ”om synden, som ble begravet med Kristus, får liv igjen i oss her i verden, så leder det til den evige død”.⁸⁵

Danske påskeprekener

Vi skal nøye oss med et kort sideblikk til det danske materialet. Man vet at store deler av det danske presteskaptet leste tysk og man vet fra boksamlinger at mange tyske postiller var i bruk. Luthers huspostille, som ble oversatt til dansk i 1564, og Antonius Corvinus postille fra 1536, som ble oversatt til dansk i 1539, var begge utbredt.⁸⁶ Hos de danske forfatterne tyder imidlertid mye på at prekenen etter hvert

⁸⁴ Olavus Petri, ”Een lijten postilla”, s. 176.

⁸⁵ Pahlmblad 2011, s. 70.

⁸⁶ Lausten 2011, s. 204–205.

formes for å oppfylle dens tradisjonelle funksjon, nemlig tjene bot og motivasjon for moralen.

En tidlig og innflytelsesrik postille er Hans Tausens postille fra 1539, som opprinnelig ble publisert sammen med Danmarks første lutherske visitasjonsmanual, skrevet av Peder Palladius.⁸⁷ Påskeprekenen i denne postillen ligner klassiske lutherske både i komposisjon og argumentasjon. Den er forsiktig med å beskrive kroppen etter oppstandelsen og understreker at kroppens tilstand her vil være mystisk. Derfor sier Jesus et advarende ”Rør meg ikke” til disiplene, og den fasong våre kroppar skal ha i oppstandelsen når vi likedannes med ham, beskrives som ”forklaret” og ”fullendt”.⁸⁸ Øvelsen som skal skje frem mot dette handler ikke om å likedanne kroppen med den vi skal ha i oppstandelsen, men om å få en trygg tro på alle våre synders forlatelse og god samvittighet. Denne troen som er oppstandelsens første frukt, bevirker imidlertid en annen, nemlig ”at vi dreper og dører det gale mennesket og tilbøyeligheten til synd og begjær”, på lignende vis som i Olavus Petris andre postille.⁸⁹

Hensynet til den moralske impuls, synes ikke å være det viktigste i Tausens preken. Dommen som venter er foregrepet ved Jesu død og oppstandelse, derfor er det ingenting som utestår eller er uavklart på en måte som avhenger av ens moral. På lignende vis som i Luthers preken, fremstilles dommen som avklart, mens kroppen forblir uavklart.

Niels Hemmingsens postille

Den kanskje mest innflytelsesrike postille i Danmark gjennom tidene, er Niels Hemmingsens fra 1561, som oversettes til dansk i 1576.⁹⁰ Hemmingsens påskepreken skiller seg fra de andre vi har

87 Lausten 2011, s. 180.

88 Hans Tausen, ”Sommerdelen aff Postillen (1539)”, s. 4.

89 Hans Tausen, ”Sommerdelen aff Postillen”, s. 4.

90 Niels Hemmingsen, *Postilla*. P. G. Lindhardt viste i en studie fra 1947 at de fleste predikanter på Fyn brukte Hemmingsen for mal for sine prekenmanus til godt inn på 1600-tallet (Lindhardt 1947, s. 132–137). Olav Hagesæther fant det samme i prekenmanuskripter fra prester i Vest-Norge helt frem til inn på 1800-tallet (Hagesæther 1973, s. 22–37).

gjennomgått på flere måter. Den er mer omfattende, den baserer seg på en lengre evangelieharmoni i stedet for på den tradisjonelle prekenteeksten fra Markus 16, og den er anlagt i en belærende stil. Stilen følger hans egen metodelære som angir en argumentasjonsform hvor kartlegging av et saksforhold og inndeling i kategorier (årsaker, forskjeller etc.) er det prekenforløpet sikter mot.⁹¹

Argumentasjonen i prekenen er som følger: I første del går Hemmingsen igjennom hvor mange bevis det er for oppstandelsen, i annen del forklarer han hvorfor Kristus oppsto på den tredje dag, og i tredje del tar han for seg hvilken nytte vi har av oppstandelsen. Hver av disse delene er så inndelt i tre til fire underpunkter. I første del inndeles bevisene for oppstandelsen i de tre kategoriene forutgående vitnesbyrd, medfølgende vitnesbyrd og etterfølgende vitnesbyrd.⁹² I andre del listes tre grunner for hvorfor Jesus oppsto på den tredje dag, nemlig for å oppfylle det som var skrevet skulle skje og slik oppfylle all rettferdighet, videre skjedde det for vårt håps skyld, og sist for at også alle skulle oppstå.⁹³ Tredje del tar for seg oppstandelsens nytte og gagn og lister fire typer nytte.⁹⁴ Mellom prekenens andre og tredje del har Hemmingsen lagt inn et firedelt innskudd om forskjellen på Jesu oppstandelse og vår.⁹⁵

Hemmingsens prekenstil skiller seg tydelig fra de andre vi har gått inn på i denne artikkelen. For den nåtidige leser merkes det kanskje best på fraværet av den intensitet og patos vi fant i de tidligere prekenene. Hans preken tar i liten grad opp i seg beskrivelser fra de motivene vi fant hos Johan Herolt, og likevel er Johan Herolts skjema tydeligere tilstede her enn i noen av de andre etterreformatoriske prekenene. I oppsummeringen til andre del, om hvorfor Kristus oppstår på den tredje dag, forklarer Hemmingsen at det som skjer med Kristus når han oppstår på den tredje dag, vil skje med oss på dommedag:

91 Niels Hemmingsen, *De methodis*, Wittenberg 1559.

92 Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXI–CLXIIB.

93 Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXIIb–CLXIIIb.

94 Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXIIIb–CLXV.

95 Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXIII.

Da skal det euige Liff oc Retfærdighed obenbaris / huilcket hand da vil giffue alle sine / det er / alle dem som tror på hannem.⁹⁶

I den siste prekendelen om oppstandelsens nytte, behandles det som er vårt hovedtema, nemlig forholdet mellom kroppen i dette liv og i oppstandelsen: Nyttens av oppstandelsen er seier over død og djevel og oppfyllelse av løftet. Denne seieren gir seg utslag i fire frukter. Det er for det første vår rettferdighet, for det andre er det kraft til å speke synden, for det tredje et eksempel som bevirker et nytt levnet, for det fjerde pant og årsak for vår oppstandelse.

De tre første fruktene forklares grundig. Rettferdigheten får man i henhold til paulinsk forsoningslære, kraften får man skjenket i dåpen og stadfestet i nattverden og kan merkes hos alle gjennfødte, mens Kristus som eksempel handler om hvordan Kristus med sitt liv og sin død er en rettesnor for livet. For den som vedblir å synde, bekjenner med sitt levnet

... at han forakter Kristus, hues Opstandelse oss faaresættis som en Speyel / effter huilcken wi skulle skicke vort Leffnet.⁹⁷

Denne firedelte nytten av Kristi oppstandelse er å forstå som en progresjon i den kristnes liv; fra kunnskap, til tro, til handling, frem mot den hinsidige oppstandelse. For, hevder Hemmingsen: Den som ønsker gjeløsning, skal få det gjennom de tre første som trapper og trinn. Når han har lært å kjenne Kristus, skal han tro på ham. Når han tror, skal han ved hans ånd helliggjøres; det vil si at han etter Kristi eksempel, som er oppstandelsen, fører et nytt levnet. Av dette levnet følger så til sist en fullkommen gjeløsning på den ytterste dommedag, når Gud vil betale og gi hver etter sine gjerninger.⁹⁸

I forklaringen av oppstandelsens fjerde frukt, nemlig at den er

⁹⁶ Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXIII.

⁹⁷ Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXIII.

⁹⁸ Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXIIIb.

årsak og pant på vår oppstandelse, kommer Hemmingsen til sist antydningvis inn på kroppen og dens beskaffenhet i oppstandelsen,

... udi huilcken de affdødis Legeme og Siæle skulle komme tilhobe igjen / udi den anden Christi Tilkommelse / naar hand skal komme at dømme Leffuendis oc Døde.⁹⁹

Her henter Hemmingsen inn den klassiske forestillingen om det sted som omgav kroppene Herolt beskrev i sin preken. Det befinner seg i fremtiden, etter døden, og rommer bestemte regler. Her vekkes alle døde opp; hos Hemmingsen, som etter hvert hos Olavus Petri, skjer det ved at sjelen kommer tilbake til kroppen, før de føres til dommen.

Her talis om tuende slags Opstandelse, som ere en til Liffuet, en anden til Dommen. Liffsens Opstandelse, er den som loffuis alle dem, som haffue gjort gaat. Dommens Opstandelse, er den met huilcken de truis alle som haffue gjort ont.¹⁰⁰

Mens dommen var foregrepet ved Jesu oppstandelse i de tidlige lutherske prekenene og innebar frikjennelse og overvinnelse av frykten for døden, spiller Hemmingsen på den klassiske forestillingen om at alle oppstår til dom og ikke nødvendigvis til frelse. Slik reaktiverer Hemmingsen den moralske impuls som lå i de tradisjonelle påskeprekenene, selv om de nærgående og visuelle skildringene utelates. Trusselen er mere abstrakt formidlet enn den ventende fysiske pine var hos Herolt. Imidlertid har den fått et annet grunnlag. Det er ikke bare livet man har levd med ens kropp som trues av dommen, men stegene på veien dit, tilegnelsen av den rette kunnskap som vekker den rette tro og som gir seg utslag i et rett liv. Prekenen retter seg igjen mot bot, men det er nå en bot som først handler om kunnskapen og troen. Den har ikke det å mane frem skam som en tydelig strategi i angerens tjeneste, slik Johan Herolts preken hadde,

⁹⁹ Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXIIIb.

¹⁰⁰ Niels Hemmingsen, *Postilla*, s. CLXV.

men den kjemper heller ikke mot skammen, slik Martin Luthers og Olavus Petris første prekener gjorde.

Den største endringen fra Herolt til Hemmingsen finner vi ikke i behandlingen av vårt motiv; nemlig forholdet mellom kroppen i dette liv og kroppen i oppstandelsen. Snarere finner vi den i den konsekvente endringen av prekenjangeren. Hemmingsen beveger seg ikke innenfor *genus demonstrativum* og innretter ikke sin preken mot følelsen slik en tale gjør som vil vekke beundring eller avsky. Talen er skrevet i *genus didaskalikon* som en belæring som skal formidle tro via kunnskapsformidling. Mer enn å argumentere frem en sannhet eller forsøke å overbevise ved å vekke følelser, er systemet med tydelige punkter inndelt i ytterligere underpunkter innrettet mot å kartlegge og gi oversikt over et kunnskapsfelt. Hos Hemmingsen uttrykkes den belærende sjanger i en prekenstrategi som først grunnlegger kunnskapen som skal formidles som fast og troverdig kunnskap, for siden å utlegge innholdet i den og til sist vise dens anvendelse.¹⁰¹

Niels Hemmingsen følger sin lærer Philip Melanchthon i å anse *genus didaskalikon* som den fremste.¹⁰² I sin doble metodebok, *De methodis libri duo. Ratio interpretandi scripturam. Ratio formandi sacras conciones* (1555),¹⁰³ som både tar for seg teorien for det teologiske studium, det vil si skriftutleggingen, og prekenlæreren, begrunnes dette med et sitat fra 2. tim 3, 16: ”Alle skrifter som er inngitt av Gud, er også nyttige til å gi opplæring og tale til rette, hjelpe på rett vei og oppdra i rettfærd. Slik skal det menneske som hører Gud til, settes i rett stand og bli utrustet til all god gjerning.” Det henger imidlertid også sammen med et grunnleggende syn på teologien og verden, nemlig prinsippet om en sammenheng mellom skriften og verdens grunnleggende gudvilledede ordning.¹⁰⁴ ”Slik det er en vak-

101 I følge Martin Schwarz Lausten viderefører Hemmingsen slik Niels Paladius’ prekenideal: Lausten 2013, s. 138–143.

102 Philipp Melanchthon, ”Elementorum Rhetorices Libri Duo”, s. 124 (tysk s. 68–69): ”Maxima autem vis, maxima utilitas est huius generis. Saepe enim homines de religione, de iure, de omni officio docendi sunt, ubi sine hac ratione patefieri res non queunt.”

103 Niels Hemmingsen, *De Methodis*.

104 Rasmussen 2016a, s. 239–252.

ker ordning i alle ting skapt av Gud, er det uten tvil en tilsvarende ordning i den hellige teologi. Den som tar denne ordning på alvor, kommer raskere til fruktene enn den som planløst blander alt mulig og bringer det i uorden,” skriver Hemmingsen.¹⁰⁵ Kartleggingen og kategoriseringen som preger Hemmingsens preken er utslag av hans anvendelse av locus-metoden. Her går Hemmingsen lenger enn sin lærefader og anvender de aristoteliske kategoriene (genus, species, causa etc.) som en vei ikke bare til å ordne og forstå tekstene, eller til å klargjøre og formidle prekenens innhold, men også som en måte å ”komme til målet og nyte fruktene”, det vil si, at det også er en måte å føre bevis for sannhet på.¹⁰⁶

Dette synet på kunnskap som kommer til uttrykk i prekenens disposisjon er altså ikke bare et metodisk anliggende for Hemmingsen, men er forbundet med hans forståelse av teologien, hvor kjennskap til Gud fremholdes som det høyeste gode, og hvor frelsen handler om derigjennom å gjenskape gudsbildet i mennesket. Kristus er middelet til å gjenopprette menneskets gudbilledlighet.¹⁰⁷ Det skjer ved at Kristus er den fremste kunnskap, som gripes av intellektet og viljen og som derigjennom forandrer mennesket.¹⁰⁸ I Hemmingsens konsept, slik det kommer til uttrykk i hans preken, er det den rette kunnskap alt avhenger av, for derav følger også, i gradvise trinn, også det rette liv, og mangelen på rett liv er et symptom på manglende kunnskap. Kroppen blir et avledet fenomen av menneskets høyere fakulteter, tanken og viljen, som er det som skal gjenforenes med kroppen etter oppstandelsen for å møte dommen.

105 Rasmussen 2016a.

106 Rasmussen 2016a.

107 Lausten 2013, s. 71 og 82.

108 Niels Hemmingsen, *Demonstratio indubitatae veritatis de Domino Iesu*, s. 29–30: ”Hinc est quod B. Macharius scribat omnia creata & corporata habere quandam ad res spirituales comparationem. Ex quo apparet, quod quemadmodum exemplar, quod vidit Moses in monte, ad quod iussus est omnia facere, typus regni Christi fuerit: Ita etiam hic vastus orbis, theatrum sit vniuersale, in quo, veluti in paedagogio, erudire voluit Deus hominem, quem in hoc theatro principem collocavit, vt hinc perduceretur, veluti per gradus in admirationem spitualis regni Christi.”

Konklusjon

Vi har fulgt kroppen i oppstandelsen som prekenmotiv på reise gjennom skandinaviske prekener på 1500-tallet. Hva har den latt oss se om hvordan reformasjonen endret skandinavisk forkynnelse? Var det en endret lære som ble formidlet? Hva skjedde med påskeprekenens rolle som oppfordrer til bot?

Prekenene som er behandlet i denne artikkelen viser at det ikke dreide seg om et teologisk paradigmeskifte fra botsfromhet til nådesformidling. Botsoppfordringen synes å vende tilbake på lignende vis som skriftestolene i de danske kirker, slik Carsten Bach-Nielsen har beskrevet. Martin Luthers prekener i Olavus Petris svenske utgave fremstår her som et overgangsfenomen, en antipreken til Johan Herolts visuelle preken som snart erstattes av nye former, aller tydeligst i Niels Hemmingsens rasjonelle preken. Sjangermessig fremstår overgangen som en utvikling fra *genus demonstrativum*, sjangeren som beskriver noens ære eller skam for å vekke beundring eller avsky, til *genus didaskalikom*, sjangeren som retter seg mot troen ved å formidle trygg og fast kunnskap.

Kroppen fremsto på ulikt vis innenfor disse sjangerne. I den første sjangeren dominerte visuelle beskrivelser av kroppen, mens det lydige dominerte i Luthers antipreken. Det var bare en stemme igjen av den visuelle kroppen, og denne stemmen virket og formidlet sin handlingsimpuls uavhengig av sted og tid. I Hemmingsens preken kom kroppen tilbake igjen, men da bare som et ubeskrevet vedheng til tanken, troen og viljen. Som motiv endrer kroppen seg dermed fra bilde til lyd til beholder for kunnskap.

I forlengelsen av dette inngår kroppen i prekenforløp som kan beskrives som ulike talehandlinger. Johan Herolts visuelle preken preges av høy emosjonell intensitet, den sikter mot skammen og lengselen, og derigjennom mot boten og et liv forbundet med oppstandelsen. Martin Luthers lydige preken bæres av en tilsvarende emosjonell intensitet, men den setter alt inn på å avskaffe den skam og frykt som Johan Herolts preken fremmet. Den skriver frem et liv forbundet med oppstandelsen uten at det går veien om boten i

tradisjonell forstand. Som talehandling er den rettet i motsatt retning av Johan Herolts preken. Retorisk og motivmessig synes den å lene seg på den prekenen den vil avskaffe. I Niels Hemmingsens preken vender kroppen tilbake igjen, og dermed også den hinsidige topografi som ble avvist i Martin Luthers preken. Imidlertid er kroppen nå ikke bare skildret knappere, men også med betydelig lavere intensitet. Det er det intellektuelle prekenen sikter mot, for hos Hemmingsen er det det alt starter med og avhenger av. Den emosjonelle appell prisgis til fordel for en kunnskap som gjennom prekenens rigide form fremstår som fast.

Botsoppfordringen vender altså tilbake igjen etter å ha vært avvist i Martin Luthers preken, men om man sammenligner Johan Herolt med Niels Hemmingsen, er det tydelig at oppfordringen har endret karakter. Mens botsimpulsen i Johan Herolts preken var innrettet mot kroppen og handlingen, innrettes den mot tanken, troen og viljen hos Hemmingsen. Heller enn en avskaffelse, innebærer det antakeligvis en omforming både av boten og skammen.

Summary

Sivert Angel, Ph.D.
University of Oslo, Norway
sivert.angel@teologi.uio.no

The Body in Sixteenth-Century Scandinavian Preaching about the Resurrection

This article describes changes that took place in Scandinavian preaching with the introduction of the Reformation. It does so by an analysis of influential postils in use in Sweden and Denmark before and after the introduction of Lutheran teaching. Sermons for Easter treated themes central to the Reformation, such as penance and the hope for eternal life. This article investigates changing mediations of these themes by the way sermons describe the resurrection body. By tracing how this motif develops and enters changing contexts in Easter sermons by Johan Herolt, by an unknown Swedish vicar, and

by Christiern Pedersen, Martin Luther, Olavus Petri and Niels Hemmingsen, the article describes how preaching changed and observes how the change affected three aspects of preaching. On the level of sermon motifs, it observes a change from very visual descriptions of the body as tied to a certain place in time, to a bodiless voice collapsing time and space, before the body returns as a container for knowledge. On the level of genre, it observes how preaching developed from a demonstrative genre with a strong emotional appeal, via an anti-sermon within a similar genre in Martin Luther's sermon, to a cooler and more intellectual form of preaching designed to secure the highest knowledge. The article argues that these changes in form and content are connected with a development in how the Easter sermon encouraged penance. From an encouragement directed at body and action, via an argument which attacks the impulse to do penance, the sermon comes to encourage a penance that targets the inner self, namely knowledge, faith and will.

Litteratur

- Amundsen, Arne Bugge, 2017, "Reformasjonen og ritualene". Tarald Rasmussen & Ola Tjørhom (red.), *Reformasjonen i nytt lys*, s. 139–162. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Angel, Sivert, 2014, *The Confessionalist Homiletics of Lucas Osiander (1534–1604)*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Angenendt, Arnold, 2015, "Fear, Hope, Death, and Salvation". John H. Arnold (red.), *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*. Oxford: Oxford University Press.
- Aristoteles, *Retorikk*. Oversatt av Tormod Eide. Oslo: Vidarforlaget, 2006.
- Bach-Nielsen, Carsten, 2017, "Skriftestolen – et overset møbel i de lutherske kirker". Per Ingesman & Ole Høiris (red.), *Reformationen. 1500-tallets kulturrevolution*, Bind 2, s. 161–189. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- Borgehammar, Stephan, 2011, "Svensk senmedeltida påskpredikan: tre exempel". Christer Pahlmblad & Sven Åke Selander (red.), *Svensk påskpredikan genom tiderna*, s. 9–46. Skellefteå: Artos.
- Borgehammar, Stephan, 2016, "Evangelium och existens före Luther". Birgitta Sarelin & Mikael Lindfelt (red.), *Den kommunikativa kyrkan. Festskrift til Bernice Sundkvist på 60-årsdagen*, s. 111–146. Skellefteå: Artos.
- Buttrick, David, 1988, *Homiletic. Moves and Structures*. Philadelphia: Fortress Press.

- Christian Pedersen, *Jærtegn-Postil*, ed. C. J. Brandt & H. Fenger, *Christiern Pedersens danske Skrifter*, 1. Bind: *Postillens Vinterpart*; 2. Bind: *Postillens Sommerpart*, *Tidebogen, Bogen om Messen*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandling, 1850–1851.
- Daxemüller, Christoph, 2009, "Exempelsammlungen". *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 3, s. 55–60. Tübingen: Niemeyer.
- De Fine Licht, Christian, 2001, "Luthersk prædikentradition i Danmark". Sven Åke Selander & Christer Pahlmblad (red.), *Luthersk påskpredikan i Norden*, band 1: *Från reformation till nutid* (Nord 2001:6), s. 11–112. København: Nordiska ministerrådet.
- Franck, Isnard W., 1997, "Predigt VI: Mittelalter". *Theologische Realenzyklopädie* 27, s. 248–262. Berlin: de Gruyter.
- Hagesæther, Olav, 1973, *Norsk preken fra Reformasjonen til omlag 1820: en undersøkelse av prekenteori og forkynnelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hans Tausen, "Sommerdelen aff Postillen (1539)". Bjørn Kornerup (utg.), *Det danske sprog- og literaturselskabs udgave af Hans Tausens postil. Andet bind*. København, Levin & Munksgaards forlag, 1934.
- Hamm, Berndt, 2016, *Abläss und Reformation. Erstaunliche Kohärenzen*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Johannes Herolt, *Sermones discipuli de tempore ..., cum promptuario exemplorum*. Colonia 1504 (nedlastet fra: <http://daten.digital-sammlung.de/~db/0001/bsb00019411/images/index.html?id=00019411&groesser=&fip=eayaxdsydyztsxdsydsasensdrxdsyedayaxdsydeuwq&no=4&seite=140>).
- Klein, Josef, 2009, "Exemplum". *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 3, s. 60–70. Tübingen: Niemeyer.
- Lausten, Martin Schwarz, 2011, *Reformationen i Danmark*. København: Anis.
- Lausten, Martin Schwarz, 2013, *Niels Hemmingsen. Storhed og fald*. København: Anis.
- Lindhardt, P. G., 1947, "Hemmingsens innflytelse på prekenen omkr 1600". *Festskrift til Jens Nørregaard 16. mai 1947*, s. 132–137. København: Gad.
- Martin Luther, "Ein Sermon von dem heyligen Hochwirdigen Sacrament der Tauffe (1519)". *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 2. Band: *Schriften 1518/19*, s. 727–737. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger.
- Martin Luther, "Sommerpostille. Auslegung der Euangelienn von Ostern biss auffs Addvent, gepredigt durch Mart. Luther zu Wittenberg. 1526". *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 10. Band, 1. Abteilung, 2. Hälfte: *Adventspostille 1522; Stephan Roths Sommerpostille 1526*. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1925.
- Müller, Hans Martin, 1986, "Homiletik". *Theologische Realenzyklopädie* 15, s. 526–565. Berlin: de Gruyter.
- Niels Hemmingsen, *De methodis libri duo, quorum ... posterior ... methodum theologiam interpretandi concionandique continet*. Wittenberg 1559 [Rostock 1555 et al.]
- Niels Hemmingsen, *Demonstratio indubitatae veritatis de Domino Iesu, vero Deo & vero homine*. Leipzig 1571.

- Niels Hemmingsen, *Postilla eller Forklaring offuer Euangelia ... udsæt paa Danske aff Rasmus Hansson*. Kiøbenhaffn 1576.
- Olavus Petri, "Een lijten postilla (1530)". *Samlade skrifter af Olavus Petri*. 3:e bandet. Upsala: Sveriges kristliga studentrörelses förlag, 1916, s. 1–470.
- Olavus Petri, "Een nyttog postilla (1528)". *Samlade skrifter af Olavus Petri*, 2:a bandet. Upsala: Sveriges kristliga studentrörelses förlag, 1915. s. 1–310.
- O'Malley, John W., 1983, "Content and Rhetorical Forms in Sixteenth-Century Treatises on Preaching". James J. Murphy (red.), *Renaissance Eloquence. Studies in Theory and Practice of Renaissance Rhetoric*, s. 238–252. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
- Pahlmblad, Christer, 2011, "Fyra reformationstida påskpredikningar". Christer Pahlmblad & Sven-Åke Selander (red.), *Svensk påskpredikan genom tiderna*. Skellefteå: Artos.
- Philipp Melanchthon, "Elementorum Rhetorices Libri Duo" / "Elemente der Rhetorik". Jachim Knape (ed.), *Philipp Melanchthons "Rhetorik"*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993.
- Rasmussen, Tarald, 2016a, "Rationalität und Bibelauslegung in Niels Hemmingsens De Methodis (1555)". Herman J. Selderhuis & Hans-Joachim Waschke (red.), *Reformation und Rationalität* (Refo500 Academic Studies, 17), s. 239–252. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Rasmussen, Tarald, 2016b, "Stockholm – Gustav I Wasa und Olaus Petri". M. Welker, M. Beintker & Albert de Lange, *Europa Reformata*. Leipzig: EVA.
- Rasmussen, Tarald, 2017, "Døden og de døde". Per Ingesman & Ole Høiris (red.), *Reformationen. 1500-tallets kulturrevolution*, Bind 2, s. 369–387. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- Riising, Anne, 1969, *Danmarks middelalderlige prædiken*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Selander, Sven-Åke & Pahlmblad, Christer (red.), 2001, *Luthersk påskpredikan i Norden. 1: Från reformation till nutid* (Nord 2001:6). København.
- Siggins, Ian, 1985, "Luther and the Catholic Preachers of his Youth". George Yule (red.), *Luther. Theologian for Catholics and Protestants*, s. 59–74. Edinburgh: T. & T. Clark.
- Siggins, Ian D. K., 2009, *A Harvest of Medieval Preaching. The Sermon Books of Johann Herolt, OP (Discipulus)*. Bloomington, IN: Xlibris Corporation.

